

Eppen száz évvel ezelőtt, 1822-ben írta meg Schams Ferenc sok mindenféle külföldi tudományos társulat tagja és Pest sz. kir. város polgára, egyebekben pedig gyógyszerész egy 678 lapos vaskos kötetben az akkori Buda város állapotát, nemkülönben mindazt, amit multjából megtudott. Azt olvasom ebben a kötetben, hogy Buda beépített részének körfogatót és fél német mérőföld, ebből egy és egynegyed esik a Duna vonalára és hogy az egész várost két és fél óra alatt körül lehet sétálni. Van pedig benne éppen háromezer magánház, a templomokat, kolostorokat és középületeket nem számítva. A beépített rész terjedelme 770 hold, de ebbe nem esnek bele az adómentes épületek, mint a királyi palota, a templomok, középületek, továbbá a terek, utcák, a Dunapart és más haszontalan földrészek, melyek együttvéve majdnem ugyanakkora komplexumot adnak ki. A határ áll 5762 hold szőlőből, 1681 hold szántóból, 3750 hold rétből és magánerdőből és 1757 hold városi erdőből. Ehhez járul 200 hold terület a Csepelszigetből, szóval Buda város határa összesen nem egészen 14.000 hold.

Schams az akkori Buda sz. kir. várost írja le, tehát ebben az összegezésben nem szerepel Óbuda kamarai mezőváros. Lakott pedig összesen a városban 25,228 adófizető és 2243 kiváltságos lélek; katonákkal, a körülbelül háromszázfőnyi vidéki diáksággal és a kétszáz főre tehető jövőmenő hajósnéppel, kereskedővel és egyéb utazóval éppen harmincezerre rughatott a lakosság száma. Ugyanakkor a szomszéd Pestet hatvanezer, Debrecent negyvenezer ember lakja. 1780-tól kezdve évenként átlag száz fővel szaporodott a lakosság és Schams minden emberszerető és gondolkodó hazafi nevében hangosan kiáltja, hogy ne is szaporodjék jobban, mert ilyen kis helyen többen meg nem élhetnének.

Schams buzgó kívánsága nem teljesült; legalábbis az azóta lefolyt száz esztendő alatt nem az általa megengedett évi száz lélek a szaporulat. Hogy pontosan mennyi, hamarjában nem tudom.

Próbáljuk meg végigjárni a száz év előtti Budát, hátha így fogja újabb száz év múlva valaki a mostanit körülgetni, de az a késői utód bizonyosan jobban elfárad.

Kelták és rómaiak

A mostani Ferenc József-hídig ért dél felé a száz év előtti Buda. A hídfevel szemben a gellérthegyi barlang körül tetőnélküli lyukakban, fészerekben is lakott egynéhány család. Valamelyes falmaradványok különben most is látszanak ott. Lent, ahol most az a tornyos cifra rácskerítés húzódik végig a Gellért oldalánál s annak végétől tovább a Rudas-fürdő mellett zárt sorban álltak a rác hajósok vityillói. Ennek a résznek a neve *Egysorház* volt, mert az utcanévet sem találták érdemesnek vesztegetni rá. A még feltöltetlen és rendezetlen Dunapart olyan szűk volt itt, hogy a házak előtt alig tudott elmenni a postaköcsi. A mostani nagy változás nem is

olyan régi, azt a házsört magam is láttam még diákkoromban. A rác hajósok azonban nem első lakói voltak a Dunasornak.

Krisztus előtt a harmadik vagy második században ellepték a mai Buda területét a kelta eredetű *eraviszkuszok*. Ez a nép kezdetben a Gellérthegy barlangjaiban, a budai hegyek sziklás vidékén és erdőiben lakott, később azonban kijött a partra, valószínűleg, amikor már a házépítést megtanulta és *Téténytől* északra *Szentendrőig* megtelepedett a víz mellett. Hihetőleg még ő előtte a kőkorszakban is lakta azonban ember ezt a vidéket. Az eraviszkusz nép hosszan elnyúló városa a Krisztus utáni első században került a római uralom alá.

A rómaiak a kelta *Acinco* nevet átvették és *Aquincumra* változtatták. A római város hamar felvirult és mellette tovább élt a kelta is. A 376-ik évben emlegetik utoljára. Ekkor került hun uralom alá, majd különböző germánok átvándorlása után avarok telepedtek le, jóval azután a magyarok. A régi római épületek kőanyagából épült aztán századokig több város és község ezen a helyen. Schams a Ferenc József-híd budai végénél *Szenterzsébetfalva* nevű elpusztult magyar községről tud, de újabban *Csánki* kiderítette, hogy az ilyennevű falu a pesti oldalon volt.

Alhévíztől Kispestig

Itt mindössze a Johannita-rendnek volt kórháza a mai Gellérfürdő helyén, az *Alhéviznek* nevezett melegforrásokon. Innen kezdve lakott hely nem is volt a magyar időben a mostani Rudasfürdőig. Ezzel szemben állhatott a Gellért-templom, melyet Szent Gellért meggyilkoltatása helyén emeltek. Újabb kutatások szerint ez a templom a mai tabáni plébánia helyén állt s maga is plébánia-egyház volt. A mai plébániát egy török mecsetből építették át. Körülötte feküdt a *Kelenföldnek* vagy *Kispestnek* nevezett község, melyet nem a budaiak terjeszkedése, hanem pestiek átköltözése hozott létre. Ezen a tájékon, valamivel feljebb a mai Erzsébet-hídnál ugyanis hidat vertek át a Dunán és megszállták a *Gellérthegy* és *Naphegy* közti területet, esetleg a *Várhegy* oldalának egy részét is, legalábbis a *Várhegy* neve akkor, mikor IV. Béla ide várost alapított, *Pest-ujhegy* volt és a mai Buda *Pestujhegy-vára* nevet viselt még az 1489. évi hivatalos kiadmányokban is, vagyis Mátyás király uralkodása végén. Pest akkor magyar volt, tehát fiókja, Kispest sem lehetett egyéb. A régi lakosság a török uralom alatt elpusztult, hajós rác népek költöztek helyébe, akikről *Rácváros* nevet kapott a régi Kelenfeld vagy Kispest. A rácok mai templomuk helyén már a török időkben imaházat építettek, de a törökök kiűzése után annyira szaporodott a lakosság, hogy ez szűknek bizonyult és 1742-ben megkezdték a mai templom építését. Ez a templom, valamint az egész Tabán 1810 szeptember 5-én egy rettenetes tűzvész alkalmával elpusztult. Hat-száz ház égett akkor le a Gellérthegytől

Budapestre vonatkozó újságcikkek

Szerző:

Schams Ferenc

Barangolás a száz év előtti Budán

Forrás:

Országos Magyar Szépművészeti Múzeum

Osztályozás

91(439Bp)09

1922

Személy:

Helyszám:

a mai Lánchidon túl a kapucinusok kolostoráig. A tűz úgy keletkezett, hogy egy kádármester boroshordót kéneztet, s a nagy szél kikapta a szikrát. Egy nagy bádógtáblán ékes német szóval le van írva a tűzvész egész lefolyása a Szarvas-tér Gellérthegy felőli első sarokházának erkélyén, egy másikon pedig az, hogy József nádor építtette újra.

Euterozett szoba a Gellérthegyen

Kiváncsi vagyok, hogy járhatta végig Schams a beépített részek határát. A Gellérthegy melletti egykori házsört másképp meg nem kerülheti az ember, mintha keresztül mészik az egész meredek Gellérthegyen, így azonban alig futja ki a jelzett két és félórás idő. A Gellérthegy csucsán ma a citadella van, hajdanában a rómaiaknak valami őrtornya volt, később a törököknek szintén, majd Budavár 1686-iki ostroma alkalmával a birodalmi sereg védműveket rögtönzött ide, azután az egyetem csillagvizsgáló tornya állt itt. 1848-ban a lelkes pesti és budai polgárság vonult fel városcsőt építeni, ebből az osztrák kormány csináltatott egy hatalmas erősséget Pest főkelet felé, ezt a katonai kincstártól a főváros a kiállítás alkalmával megváltotta, részleges lebontásokkal katonai célra alkalmatlanná tette, aztán rendőrszállókat helyeztet el benne. Most is laknak az óriási komor szürke épületben, legalábbis gyereket látok ki-be szaladgálni, egynéhány — lórésen függöny lebeg. A háború előtt vigan mászkalhatunk a körfalak tetején, ma kapuval zárták le, mert állítólag az antant-bizottság szikratáviró-állomását ide rendezték be. A Citadellától a befásított hegyoldalon torony irányában lemászva, csakhamar elérjük a nem is olyan régen lebontott

néhány utca helyét. Schams szerint nem is nevezték utcáknak az itt szélsőlegesen a hegyhez ragasztott fecskéfészkeket, — jórészt sváb szőlőkapások házikóit, — hanem csak mint házsorokat számolták. A Gellért-szobor felállításának alkalmával a kilencszázás évek elején bontották le őket. Husz évvel ezelőtt még itt laktam a Felsőgellérthegyi sor 15-ös szám alatt, negyedvenként tizenöt forint bér ellenében egy üres szobában, melyet egy nyolcforintos ágygal, egy egyforintos asztallal és két egykoronás székkel olyan fejedelmileg bebutoroztam, hogy soha ki nem fogytam a vendégekből. Azért is kellett az első negyedév után félreoszbó vidékre, a Koronaherceg-utca 4 alá költözni.

Fürdés két krajcárért

Az 1810. évi tűzvész különben városrendészeti szempontból nagy haszonnal járt, vallja be Schams, mert utána rendezetben építkeztek, sőt négy egyenes utcát is lehetett nyitni. A Fő-utca a királyi palotából a várkapun át vezetett le a Rudas-fürdőig, beleszakadt a Dunaparton a vizivárosi Fő-utca meghosszabbításaként kiépített Uj-utca, azonkívül egyik felment a Kálvária felé, a negyediknek helyét nem határozza meg. Szóval a mai Attila-körút, Döbrentei-utca és Hadnagy-utca ilyen körülmények közt születtek meg.

A Rác-fürdő mostani helyén megvolt akkor is. A felette húzódó kis rosszírú utcát szintén nemrég, a rendezéskor rombolták le. A fürdőt akkor Uj-fürdőnek nevezték. Volt egy közös medencéje és nyolc kőfülkéje. A közös fürdő ára két krajcár volt, a kád-fürdő 12 és 24 krajcár. Idegenek elszállásolására a tulajdonos három külön szobával rendelkezett. A fürdő előtt kanyargott le a ma már eltűnt vagy beholtzott kis hegyi-

patak, melyen át kőhid vezetett. A Rác-fürdőt már Mátyás király korában használták, akkor *Királyfürdőnek* nevezték és kertekkel volt körülveve. Sokkal külön volt a mai Erzsébetiud budai végétől balra eső *Rudas-fürdő*, németül Bruckbad, melyet 1556-ban *Musztafa* basa épített fel és a fürdő egyrésze maig is még abban az állapotban van. Buda visszafoglalása után I. Lipót király *Illner* tanácsosnak ajándékozta, akitől a város megváltotta és kiépítette. De drága is volt ez a diszes fürdő, mert 32 krajcártól egy forintig változott a kádak ára, a bérlő pedig évi 33.000 forint bért fizetett. A teljesség kedvéért megemlíthetem, hogy a gellérthegyi barlang alatt, szorosan a sziklához ragasztva állott *Sárosfürdőben* (Blocksbad) szintén egy közös három kő- és nyolc kád-fürdő volt, de bár mindössze két krajcár volt a fürdődíj, Schams ur óva inti az úri közönséget, hogy ide ne tévedjen, mert mindenféle női- és férfisöpredék ide szokott rossz időben huzódni: két krajcárért egész nap élünk a meleg vízben.

Bizonyosan a Tabán sem nyult akkor annyira fel, mint ma. Legalábbis az 1786-ban nyitott régi temető messze kívül volt a városon. A *Csend-utca* és *Csörst-utca* közt szabad tér ma ez a temető, gyermekek birkóznak és hancuroznak a sírokon, igen sok sírkő fel is van döntve, némelyik összetörve, szóval dühöng a kegyelet. Csak a háború óta tart ez az állapot, addig drótsövénnyel volt elkerítve. A temető alsó fele a szerbeké lehetett, mert a feliratok jórésze cirillbetűs és minden név *-icsben* végződik. Van köztük különben egy *Panajoti* Konstantin nevű görög is. Odább csupa német felirat, elvélve egy-egy magyar. A sírkövek annyira megkoptak, hogy alig lehet a régebbieket kibetűzni. 1825 előttről való felírást nem is találtam. Nagyobb sírhelye van magyar emlékkövekkel a nemes *Csekeő*-famíliának; a *Drasche*-féle téglagyár volt régen az övé. Egy fektetve elhelyezett nagy kőlap felírata latin. *Lenhossék* Mihály helytartótanácsi konziliárius nyugszik alatta 1840 óta. A temető két kápolnája csak a múlt század közepéről való. Sajátságos neveket olvashat az ember a sírköveken. Egy német felirat szerint egyik sírban *Po-*

pulum Rozália nyugszik; gyászoló férje ötvenegy évvel élte túl.

Logodtól Tótfaluig

A temetőből visszajövet a *Czakó*-utcán, *Tigris*-utcán át átvágok a Naphegyen egyenesen a Krisztina-téri plébániának. A Naphegynek ez a része ma is meglehetősen üres, száz évvel ezelőtt aligha volt egy ház is rajta. Aljában azonban a *Koronaőr*-kaszárnya vidékén feküdt a közepkorban egy *Logod* nevű falu. Ma már csak egy utca őrzi emlékét. A Naphegy alatt volt a budai külvárosok legnagyobb látnivalója Schams idejében a *Horváth*, azelőtt *Niczky* gróf kert. Egész himnuszokat zeng róla: Északi végén gyönyörű kéjlak volt, lejjebb narancs- és citromligetek, azután francia park és angol kert. Közepén folyt át a kövek közé szorított *Ördögárok*. A kert terjedelme tizen-

négy hold, csak az a kár, hogy magas kőfállal van kerítve, így a járókelők nem gyönyörködhetnek benne. De legalább a tabáni lacipecsenyések zsirszaga sem száll úgy belé. A tabáni asszonyok sátraikkal az utcákat, tereket mindenütt megszállották. A nagy tűz után azonban szabadban már nem süthették áruikat. A *Horváth*-kert egy része maig is megvan, régen azonban kirugott a *Vérmezőig*. A kert fala mellett vezet a Várhegy alatti alagútba az ut s ezen a végén van ma a krisztinavárosi nyáriszinkör.

Régen *Székesfejérvári-völgynek* nevezték az *Ördögárok* vidékét, *Albert* szásztescheni herceg elhalt felesége nevére kapt a Krisztinavölgy elnevezést s ebből származott a *Krisztinaváros* név. Mai plébániatemplomát *Francin* Péter budai kéményseprőmester építette saját költségén. A templom háta mögött folytatott utamat a Délivasut mostani állomása felé. Lássuk, mit tud erről Schams! A mai *Karácsonyi palota* mellett egy csörgedező patak kanyarog le, melynek homokos partján kellemesen lehet pihenni. A pihenés rám férne, de a csörgedező patak ma büzhödt árok, mely embermagas bürök közt folyik le a Krisztina-körút két földszintes háza közt egy csatornán az *Ördögárokba*. A Délivasut állomása helyén pedig régen katonai temető volt. Még régebben, a török időben, erdőborította az innen emelkedni kezdő *Orbán*, *Márton*, *Isten* és *Kis-Sváb-hegyet*, egyetlen látogatott része pedig a zsidó- és török temető volt a mai *Mészáros-utca* két oldalán. A török temető a Naphegyre húzódott fel, ezt később *Nyárshegynek* is hívták, mert egy *Fink* Konrad nevű áruló német hadnagyot itt húztak nyársba. A Délivasuton túl néhány keresztutca a nemrég alapított szépfekvésű bírói és ügyészi telepre vezet, ez alatt pedig a Városmajor terebélyes fái alatt vidám gyerekhad nyargalászik. Itt is temető volt egyideig; 1724-ben Daun gróf katonai parancsnok a temető szőlőn majort építtetett és gazdálkodni kezdett, majd az egyetem fűvészkertjét rendezték be ide, de 1784-ben II. József fákkal beültette és mulatóhelyül a városnak visszaadta. Régebben május elsejét itt ünnepelték a budaiak olyan vigsággal, mint a pestiek a Városligetben. A közepkorban pedig ezen a tájon a Fogaskereki vögállomása és az Uj Szent János-kórház körül torult el egy *Tótfalu* nevű község. Utja elég népes volt, mert az óriási pálosrendi kolostorba, mely a Hárshégy nyergén feküdt, állandóan jöttek-mentek az emberek.

Gagyí Jenő